

Pavel Petrovich Filippovich also addressed to the problem of "Decembrists and Shevchenko". He was an eminent neoclassic, a specialist in study of literature, a graduate of the History and Philology Department of the University of St. Volodymyr. He took a great interest in studying the life and literary works of Taras Shevchenko, especially "The Diary", where he found records of the poet about the Decembrists. Practically the historiography subject of the problem "Decembrists and T. Shevchenko" is existed in many works, which covered the poetic activity of the Great Kobzar.

The first attempt of a systematic historiographic study of the work of Soviet scientists on this issue was made by Grigorii Kazmyrchuk in reports on scientific and practical conferences devoted to the Decembrist movement and T. G. Shevchenko. He also published a lot of monographs on the theme "Decembrists and T. Shevchenko", and there is also in his courses of lectures, prepared for students of the Faculty of History of Kyiv National Taras Shevchenko University.

Keywords: Shevchenko, University of Shevchenko, Pavlo Filippovich, Decembrists, historiography.

УДК 39Сумцов+821.161.2Шевченко Тарас

ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНІ ЕЛЕМЕНТИ ТВОРЧОСТІ ШЕВЧЕНКА В РЕЦЕПЦІЙ МІКОЛИ СУМЦОВА

А. Калинчук, старш. наук. співроб.

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України
lukasscott@i.ua

На сьогодні серед малознаних залишається тема "Оригінальна Шевченкова творчість і фольклорна традиція" в опрацюванні саме М. Сумцова. Рецепцію науковцем фольклорно-етнографічних елементів у доробку Шевченка варто актуалізувати з метою ґрунтовного її дослідження та ввести в контекст шевченкознавства кін. ХІХ – поч. ХХ ст. Розглянуто інтерпретацію вченим взаємозв'язків творчості Шевченка з вітчизняним фольклором та етнографією. Схарактеризовано концепцію літературознавця, її здобутки та втрати. Простежено внесок М. Сумцова у розробку актуальної теми ХІХ ст. як окремої проблеми шевченкознавства. Зібраний критиком фактаж показує, що поет був докладно обізнаний з народною лірикою, знав її не лише з усної традиції, але й з тогочасних збірників М. Максимовича, М. Маркевича, П. Лукашевича та ін. Фольклорні традиції М. Сумцов осмислював як окрему проблему літературознавства.

Ключові слова: рецепція, фольклорна традиція, народність, першоджерело, зіставлення, збіги, фольклорні компоненти, теми, мотиви.

Постановка проблеми. Тема "Оригінальна Шевченкова творчість і фольклорна традиція" була однією з центральних як серед сучасників поета, так і після його смерті. М. Костомаров був одним з тих критиків, хто вперше підкреслив творче сприйняття Шевченком народної традиції (стаття "Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке", 1843) [2, 177]. Згодом він неодноразово підкреслював фольклорну основу його поезії, зокрема у рецензії на "Кобзар" 1860 р. (Отечественные записки. – 1860. – Т. СХХІХ. – Март. – Отд. III. – С. 44–50), статтях "Воспоминание о двух малярах" (Основа. – 1861. – № 4. – С. 44–56), "Малорусская литература" (зб. "Поэзия славян. Сборник лучших поэтических произведений славянских народов в переводах русских писателей". – СПб., 1871. – С. 157–167). На думку М. Костомарова, при аналізі Шевченкового доробку необхідно з'ясувати, наскільки значним був незаперечний вплив української фольклорної традиції, елементи якої вже помітні у ранніх творах поета. Зрозуміло, що сама ідея інтерпретації зв'язків творчості Шевченка з фольклором привернула увагу критиків у ХІХ ст.: П. Куліша, Д. Мордовця, М. Драгоманова, Ф. Вовка, М. Петрова, М. Дашкевича, О. Кониського, А. Кримського, О. Колесси, О. Третьяка, О. Грушевського та ін. Часом вони сперечалися між собою, вважаючи єдино правильним власне бачення проблеми, хоча в історичній перспективі – інколи й упереджене. Нерідко результати їх досліджень були доволі скупими [огляд питання докл. див.: 1; 3; 8].

У 1880-х–1890-х рр. почали з'являтися перші спроби наукового осмислення історико-літературних джерел Шевченкової поезії, зокрема М. Петровим, М. Дашкевичем та І. Франком, зокрема, вони вдавалися до зіставлень творів із народною лірикою, вказували на їх відмінність від уснопоетичного першоджерела. Ще М. Дашкевич, І. Франко, О. Колесса й О. Третьак розглядали звернення митця до фольклорних форм і мотивів у зв'язку зі світовою літературною традицією (романтичними творами А. Міцкевича, В. Жуковського, О. Пушкіна, М. Лермонтова).

І. Франко у статті "Шевченко і критики" (1904) зауважив незадовільний стан вивчення зазначеної проблеми, закликав покращити її. На думку літературознавця, насамперед дослідники

на мікрорівні (сучасною мовою) не аналізували фольклорні збіги, тому застеріг їх від викривлення рецепції творчості Шевченка, коли його сприйматимуть не як оригінального поета, а як наслідувача фольклорної або літературної традиції [15].

У кін. XIX – на поч. XX ст. український етнограф і фольклорист М. Сумцов так само усвідомлював нагальність розв'язання проблем щодо фольклорної традиції у доробку Шевченка, озвучених І. Франком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На тему Шевченкового фольклоризму існують численні студії, в які немає потреби занурюватися в руслі нашої розвідки. Втім окремі публікації про М. Сумцова-дослідника зазначеного питання – відсутні (за винятком згадок у Ф. Колесси [5] і С. Росовецького [7], розгляд окремих аспектів Ю. Івакіним [3]). На сьогодні переглянуто й уточнено проблему "Шевченко та усна словесність" в рецепції М. Сумцова, яку досліджували як складову ширшої – "Тарас Шевченко та літературні паралелі" [4], адже обидві є рівноправними щодо вивчення фольклорної та літературної традицій, їх впливів на творчість поета, що й зумовило вибір **теми дослідження**.

Мета статті. Дослідити доробок М. Сумцова в потрактуванні проблеми "Творчість Шевченка та фольклорна традиція", як-от, на рівнях "фольклорний мотив – оригінальний твір" і "фольклорне першоджерело – стиль поета", засвідчити внесок вченого у розробку її як окремої теми шевченкознавства.

Виклад основного матеріалу. М. Сумцов, згадуючи в автобіографії своє навчання в Другій Харківській чоловічій гімназії, де не викладали українську мову та культуру, зазначав, що він знав напам'ять українські народні пісні, найкращі з них записував у зошит [9, 104–110; 14, 15]. Юнак, ще навчаючись на історико-філологічному факультеті Харківського університету (закінчив у 1875 р.), цікавився історією світового фольклору, згодом в автобіографії він записав, що з його студентської роботи "Исторический очерк христианской демонологии" цензурний комітет дозволив видати лише один із розділів під назвою "Очерк истории колдовства в Западной Европе" (Х., 1878). Викладаючи в рідному університеті, у 1880 р. М. Сумцов захистив магістерську роботу "О свадебных обрядах, по преимуществу русских", 1885 р. – докторську – "Хлеб в обрядах и песнях".

З автобіографії науковця також відомо, що він опрацьовував український фольклор і літературу напівлегально, під різними назвами: "південно-руські", "малоруські" пам'ятки [9, 104–110]. Професор, щоб уникати цензурних утисків і доносів, пропонував слухачам Харківського університету курси під титулом "література київського періоду", "література південно-західна", "руська народна словесність", знайомлячи, таким чином, студентів із давньою українською літературою та фольклором [1, 96]. Підсумком багатолітньої роботи М. Сумцова стали численні монографії, статті, замітки про український фольклор та етнографію (як-от, про весільні обряди і пісні, колядки і щедрівки, анекдоти, легенди, перекази, казки та ін.), в яких вперше науковець розглядав жанрову належність твору усної словесності, генезу фольклорних тем, мотивів, образів.

Загальновідомо, що Шевченко любив, добре співав (найулюбленішою його піснею була – "Ой зйди, зйди, ти зіронько, та вечірняя..."), записував, переробляв народну лірику, про що він неодноразово занотовував у щоденнику та листах, ще відзначили у спогадах Наталка Полтавка (Н. Кібальчич), брати Ф. та О. Лазаревські. М. Сумцов осмислено підійшов до аналізу особливостей поезії у взаємозв'язку зі стилістичними та композиційними прийомами усної словесності. На думку дослідника, вже у ранній період творчості Шевченко засвоїв технічні тонкощі складати вірші, водночас сталою залишилася його любов до засобів народної творчості, про що свідчить постійне звертання до них на засланні, в добу другої хвилі фольклоризму. Вчений зауважив, що вплив народної поезії неоднаково позначився у творах, отже науковець уважав актуальним напрямком вивчення названої проблеми – зібрати матеріал і вказати теми, мотиви і засоби поетичної мови, творчо засвоєні митцем з усної словесності.

Рецепцію текстів українського фольклору окреслено в концептуальних статтях дослідника "О мотивах поэзии Т. Г. Шевченко" (1898), "Вага і краса української народної поезії" (1910), "Етнографизм Тараса Шевченко" (1913), "Любимые народные песни Т. Г. Шевченко" (1914). Літературознавець звернув увагу, що поет, створюючи український образ народного співця, поєднав фольклорну та літературну традиції, що загалом було характерним для романтичної поезії першої половини XIX ст. Він підк-

реслив, що митець мав за взірець, з одного боку, пісні народних кобзарів і Г. Сковороди, з другого – твори А. Міцкевича, В. Жуковського, О. Пушкіна, М. Лермонтова. На думку М. Сумцова, Шевченкова поезія наближена й до козацького епосу, а за образністю – до "Слова о полку Ігоревім" [12, 211]. В іншій статті "Любимые народные песни Т. Г. Шевченко" науковець зібрав та узагальнив власні спостереження щодо впливу на митця українського фольклору, зокрема вказав, що у поезіях, щоденнику і листах розкидано так багато загадок про українські народні пісні, які він знав і часто співав, наголосив, що вибір поетом усних жанрів зумовлювався як тематикою літературного твору, так і його жанровим різновидом.

Критик частково пов'язував своєрідність стилю раннього періоду творчості митця з фольклорною традицією й охарактеризував її: "Главная трудность изучения поэзии Шевченко заключается в том, что она насквозь пропитана народностью, и крайне трудно, почти невозможно определить, где кончается малорусская народная поэзия и где начинается личное творчество Шевченко. Народное начало поглотило и скрыло литературные влияния; получается такое общее впечатление, будто поэзия Шевченко сложилась сразу, без исторических и литературных традиций, без посторонних влияний, без внутреннего органического роста – впечатление ошибочное" [12, 211]. Очевидно, М. Сумцов усвідомлював усю складність розрізнення оригінального Шевченкового твору від його фольклорних паралелей і пов'язував такий процес вивчення з тогочасним станом досліджень [3, 358].

Науковець уважав, що власне народність є основою його творчості: "Душа Шевченка до такой степени насыщена народностью, что всякий, даже посторонний, заимствованный мотив получает в его поэзии украинскую национальную окраску" [12, 214]. Водночас він зауважив, що на стиль митця вплинули окрім домінуючих фольклорних запозичень і літературні канони [докл. див.: 4].

У статті "О мотивах поэзии Т. Г. Шевченко" М. Сумцов деталізував особисте розуміння народності збірки "Кобзар", зокрема в площині зв'язків поета з усною традицією, його психоідеологією, біографією, літературними збігами. Він відзначив, що митець був аматором рідної фольклорної традиції, вплітав народні пісні в твори. У зв'язку з цим дослідник виокремив два чинники його

творчості: 1) зовнішні запозичення та наслідування; 2) внутрішні, психологічно успадковані. Стосовно внутрішніх запозичень, то літературознавець висловився про них так: "Определяется далее его мирозерцанием, излюбленными его точками зрениями на внешнюю природу и на общество, причем в отношении к обществу выделяется элемент исторический – его прошлое, и элемент бытовой – современность" [12, 216]. Утім М. Сумцов докладно не обґрунтував своє бачення двох основних форм Шевченкової народності, тлумачив їх досить хаотично.

Відповідно до своєї концепції автор визначив ряд фольклорно-етнографічних елементів у творчості: 1) українські народні пісні (думи), залучені повністю, частково, місцями – лише згадки (тобто алюзії, ремінісценції, переробки, стилізації); 2) легенди, казки, приказки, прислів'я, перекази (зрідка); 3) окремі сталі образи, порівняння, символи; 4) повір'я; 5) обряди та звичаї.

Науковець конкретизував названі вище тези, продемонструвавши різні за жанрами твори усної словесності, які поет використовував в оригінальних текстах: із народного епосу (історичні пісні та думи), календарно-обрядової (веснянки, купальські, жниварські), родинно-побутової (колискові, весільні, жартівливі, танцювальні, п'яницькі), соціально-побутової (чумацькі, рекрутські) лірики. На думку літературознавця, "по всему "Кобзарю" рассеяны отзвуки, подражания и переделки народных лирических песен (напр., на 344, 367, 371, 372, 374–380, 464 и др.)" [12, 215], ідеться про поему "Сотник", вірші "Не тополю високою...", "Навгороді коло броду...", "Полюбилося я...", "Ой не пються пива-меди...", "У неділеньку та ранесенько...", "Ой пішла я у яр за водою...", "Ой я свого чоловіка...", "Утоптала стежечку...", "У перетику ходила...".

М. Сумцов уперше зафіксував ступінь Шевченкового звертання до фольклорного твору-джерела, в яких українську народну пісню використано повністю, місцями скорочено чи перероблено, або лише згадано: "До Основ'яненка" ("Ой не ходи, Грицю, та на вечорниці...", "Ой не шуми лу́же, зелений байраче..."), "Катерина" ("Ой не ходи, Грицю, та на вечорниці...", духовну "Ісусе мій прелюбезний", чумацьку "Ой сидить пугач в степу на могилі..."), "Мар'яна-черниця" ("Була собі Маруся, полюбила Петруся..."),

"Гайдамаки" та "Невольник" (ймовірно, історична невольницька дума) [12, 215]. Утім у сучасному шевченкознавстві, розглядаючи різні форми запозичень фольклорних творів, розрізняють переспіви (самостійні твори, в яких хоч наближено використано сюжет фольклорного першоджерела і "запозичено частину словесного її матеріалу" [7, 531]) та стилізації ("поет наслідує стиль народної пісні, але немає такого ж послідовного використання сюжету конкретного уснопоетичного зразка" [7, 531]).

У статтях "Вага і краса української народної поезії" (1910) та "Любимые народне песни Т. Г. Шевченко" (1914) М. Сумцов доповнив перелік творів митця, які, за визначенням дослідника, були переробками народної лірики: "Причинна" ("Ідуть дівчата в поле жати..."), різні варіанти дум про І. Коновченка), "Гамалія" ("У туркені по тім боці..."), "Великий льох" (думи про Б. Хмельницького), "Сова" (колискова "Е...е...лю...ли, питали зозулі..."), "Відьма" ("Через яр ходила..."), "А нумо знову віршувать...", "Не тополю високою..." (чумацька "Чумаче-бурлаче, коб ти так не блукався..." та ін.), "Як маю я журитися..." (бурлацька "Ох, піду я, сяду в зеленім саду..."), "Тарасова ніч" (жіноча п'яницька "Нехай буде отакечки..."), "Невольник" ("Якби мені лиха та лиха..."), "Явір над водою..."), "Сотник" ("Не ходи, не люби, не залицяйся...", "Ой чи ти, чи не ти по воду ходила...", "Ой піду я не берегом-лугом..."), "Утоптала стежечку..." (жартівлива "Ой ходила дівчина бережком..."), "Ой по горі роман цвіте...", "Ой я свого чоловіка..." ("Як поїхав мій миленький далеко у степ..." та "Як приїхав мій миленький та з Дону додому..."), "Ой пішла я у яр за водою..." ("Ой на добраніч, моя мила, добраніч!...", "У тихому броду – там п'є голуб воду...", "Дівчинонько молодая...", "Ой горе, горе, некошене поле..."), "У неділеньку та ранесенько..." та "Ой не п'ються пива-меди..." (від чумацьких пісень), "Полюбилося я" (пісні сирітсько-вдовиного та рекрутського циклів, "Чи я в лузі не калина була..."), "Навгороді коло броду..." ("Загуділи голуби на дубі...", "Зелененький мій барвіночок...", "В огороді хмелинонька..."), "Чернець" ("По дорозі жук, жук..."), "Москалева криниця" ("Шелесь, шелесь по дубині – шапки хлопці погубили..."). Нині

в академічному шевченкознавстві їх вивчають як пісенні стилізації у складі самостійних творів поета [8, 147].

На думку М. Сумцова, в баладі "Перебендя" Шевченко подав реєстр пісень, які він найбільше любив: баладу "Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці...", історичні про Саву Чалого, про зруйнування Запорозької Січі, жартівливу "Ой летіла горлиця через сад..." (або "Ой дівчина-горлиця до козака горнеться..."), про сербина, про шинкарку ("Ой там на горі...", "У Києві на ринку п'ють чумаки горілку...", "А в городі в Самарі..."), "Ой не шуми луже...", "Ой за гаєм, гаєм зелененьким...", "Ой гаю мій, гаю...", жалібну лірницьку псалму на євангельський сюжет про голодного старця Лазаря та багатія. Так само учений вказав і на поему "Гайдамаки", де митець широко залучив народну лірику: "Небога", "Була собі колись Гандзя...", "Перед паном Хведором", пісні – повністю або частково ("Ой гоп, таки гоп...", "Якби таки, або так, або сяк...", "Од села до села...", "Не дівуйтеся, дівчата...", "Отак чини, як я чиню...", "Навгороді постирнак...", "Ой гоп гопака...", "Як була я молодою преподобницею...", "Заганяйте квочку в бочку...", "Ой сип сирівець...", "Загребай, мамо, жар...", "А мій батько орондарь...", "Ой гоп по вечері..." – весільні перезв'язського циклу та ін.).

Дослідник наголосив, що "на Шевченків "Кобзар" народна поезія наклала великі і барвисті фарби, попереду в самій мові, в порівняннях, епітетах і символах" [10, 47]. Він показав, що поет часто вживав символи та порівняння з фольклору, наприклад, явір похилився – горе парубка (з поеми "Невольник"), веселощі – війна ("У Вільні, городі преславнім..." як у "Слові о полку Ігоревім" і думках), жнива – битва ("Чигрине, Чигрине..."), заростання шляхів – символ відсутності коханого ("Ой три шляхи широкії..."), калина – дівчина ("Утоплена", "Думка – Вітре буйний, вітре буйний!...", "– Чого ти ходиш на могилу?.."). Вчений помітив у Шевченка зближення народнопісенних образів калини та солов'я (наприклад, "На вічну пам'ять Котляревському"), його зафіксував і П. Чубинський [16, 23; 16, 463]. За М. Сумцовим, митець перейняв із народної лірики сталі образи, зокрема "синє море", "чисте поле", "степ широкий", "орел сизий", "кінь вороний", "лози шепчуть", "карі очі", "біле личко" та

ін. [11, 18]. Річку Дунай, на переконання дослідника, він зобразив "под прямым влиянием народной поэзии и обрисован в духе народной поэзии" [12, 218] ("Катерина", "Гайдамаки", "Невольник", "Причинна", "Вітер з гаєм розмовляє...").

На думку науковця, митець з історичних пісень, дум та переказів використовував образи історичних осіб (як-от, Хмельницький, Дорошенко, Семен Палій, Гонта, Залізняк, Головатий та ін.), факти з минулого України (гетьманщина, козацтво, чумацтво, панщина, солдатчина), топоніми (Чигирин, Трахтемирів, Суботів та ін.). Окрім того Шевченкові були відомі козацькі літописи, "Історія русів", історіографічні праці М. Максимовича. М. Маркевича, Д. Бантиш-Каменського, він послуговувався їх фактажем. Літературознавець уважав, що мотив чумака у митця перебуває на межі між історією та сучасністю [12, 220]: "чумачество описано в духе народных песен, и местами под прямым их влиянием, что может быть наглядно выяснено соответствующими народными параллелями из сборников Рудченко, Чубинского и др." [12, 220]. Мотив солдатчини М. Сумцов вважав "архаїчним явищем" [12, 221], а мотив чужини відтворено "в духе народных песен" [12, 221], тобто йшлося про Шевченкові стилізації народної лірики в добу другої хвилі фольклоризму.

Учений припускав, що митець часто переробляв легенди, казки, приказки, прислів'я, перекази. Наприклад, він відзначив, що із народних переказів взято розповідь про польських священників, які "Не ходили / Ксьондзи по селах, а возили / На людях їх з села в село, / Такое-то у нас було!" [18, 226]. Дослідник зауважив, що у вірші "У Бога за дверми лежала сокира..." поет скористався переказами ряду легенд, наприклад: про мандрування Христа з апостолом Петром ("А Бог тоді з Петром ходив" [18, 79]); про кавказького розбійника (із серії широко відомих апокрифічних переказів) – митець згадував у листі до М. Осипова від 20 травня 1856 р. із Новопетровського укріплення; українські – про ікони Божої Матері, що плачуть ("Іржавець"), про гору Святославова у с. Мошнах, маєтку князя Воронцова (щоденниковий запис 8 вересня 1857 р). Так, він вказав, що в поезії "Перебендя" митець ужив прислів'я "Скачи, враже, як пан каже" [17, 112], багатоприслів'їв і приказок – у поемах "Катерина" і "Гайдамаки" [12, 215; 13, 93], історичні перекази та

приказки – у щоденнику (як-от, бурлацькі приповідки, запис 11 липня 1857 р. – переказ про Степана Разіна).

За М. Сумцовим, Шевченко черпав із фольклору народні повір'я та звичаї. Наприклад, у поемах "Марина" він використав повір'я про сон-траву, "Княжна" – про веселку, що воду позичає, у драмі "Назар Стодоля" – про двох братів, що тримають одне одного на вильцях та ін. [12, 215]. Дослідник зафіксував і ряд творів, в яких той уживав повір'я про відьом ("Утоплена", "Відьма"), русалок ("Причинна", "Русалка", "Утоплена"), ворожок ("Тополя"), про пристріт ("Мар'яна-черниця", "Невольник").

М. Сумцов уважав поета щиро віруючою людиною, джерелом його переконань була родина, в якій часто читали і знали напам'ять Біблію, особливо дід Іван та батько. Шевченків гуманізм, на думку дослідника, зводився до таких ідей: любов до добра, ідеал любові до людини / народу / слов'ян, всепрощення й усвідомлення власної гідності. У творчості митця вчений виокремив цілий пласт релігійно-моральних мотивів: релігійне почуття, молитва, київські святині, чудотворний образ Богородиці, християнські принципи добра, надії, прощення ворогів [12, 221–222], характерних і для фольклору. Він спостеріг, що поет як справжній християнин із повагою ставився до обряду поховання в Україні, коли померлого ховали на території садиби в садку або на пагорбі, а виписаний Шевченком образ смерті з косою, так само взятий із народної поезії, наближений до християнської літературної та іконописної традицій ("Косар"), опис цвинтаря – до православно-народної картини ("Ми вкупці колись росли..."). Критик помітив, що митець у щоденнику детально описував і поховальний обряд казахів: на могилі померлого насипали купу каміння і кісток, ставили високий шест, повитий різнокольоровими ганчірками, на могилі самогубці – пам'ятник.

Науковець припускав, що поетове розуміння сімейно-родинних ідеалів (основний мотив творчості) бере початок безпосередньо як від народної традиції [12, 224], такі глибоко пов'язане з психологією творчості, сюди ж належить і народне розуміння долі й недолі, багатства і бідності (наприклад, поеми "Катерина", "Наймичка", "Неофіти", "Невольник", балада "Тополя", вірш "Як маю журитися..." та ін.) [12, 216–222]. До творів, де розкрито сімейно-родинний мотив, дослідник зараховував ті,

в яких змальовано українські село (ідеалом для Шевченка було веселе село), хату (переважно біленьку); молодих людей (парубоцтво, дівоча краса); шлюб (нерівний за роками, за соціальним становищем); матір, батька, сина і дочку (стосунки між батьком і сином, стосунки між матір'ю та сином, ставлення до матері взагалі); з особливим трепетом – дітей, байстрюків, покритку, наймичку, старих людей (бідні вдови, діди, дід з онуками, старий кобзар Перебендя) [12, 225–227].

М. Сумцов відзначив, що Шевченко в оригінальних творах зберігав український колорит, в описах природи він застосовував відомі з усної традиції види дерев, кущів, зілля (як-от, явір, дуб, тополя, калина, барвінок, рута, перекотиполе, лілея, ряст) і птахів (зозуля, соловей, чайка, сич). Також критик зауважив, що для висвітлення українського побуту (хати, церкви, поля, степу, гаю, подвір'я, садочку) так само поет застосував властиві національні відтінки. Ще дослідник відзначив одну характерну особливість творчості митця – перейняте з фольклорної традиції оживотворення природи й персоніфікації. Наприклад, "сонце ночує за морем, виглядає із-за хмари, як наречений весною задивляється на землю"; "місяць круглий, блідолиций, гуляє по небу, дивиться на "море безкрає"" або "виступає із сестрою зорею""; "вітер вночі тихенько веде бесіду з осокою, гуляє широким степом і говорить з курганами, заводить розмову з морем" [12, 217], що дало підстави М. Сумцову обґрунтувати використання образів та форм усної традиції, які "дышат художественно-мифическим мирозерцанием" [12, 217], у подальшому вивчати їх як власне українські мотиви зовнішньої природи, властиві Шевченковій поезії.

Свої спостереження М. Сумцов доповнив аналізом етнографічних мотивів. Він звернув увагу на труднощі під час дослідження доробку митця: "В поэзии Шевченко так много этнографизма, что его "Кобзарь" может идти рядом со сборниками Чубинского, Головацкого, Манжуры, Гринченко; мало того, он дает нечто такое, чего не дает и не может дать ни один этнографический сборник, нечто неуловимо важное для развития этнографических интересов и изучений. В основании всякого этнографизма лежит народное слово, а Шевченко, как никто другой, прославил слово как орудие мысли и творчества, как могучую

моральную силу, как защиту личного достоинства и охрану народности" [13, 90]. Учений визначив його етнографізм: оригінальність творчості у висвітленні українського побуту, звичаїв, обрядів, свят, переказ легенд, повір'їв. Так, про національні типи, їх специфічні психологічні риси поет висловлювався у ряді творів: про поляків ("Полякам", "Буває в неволі іноді згадаю..." та ін.), євреїв ("Гайдамаки", "Чигрине, Чигрине...", "У Вільні, городі преславнім..."), циган ("Відьма"), казахів ("Думи мої, думи мої...", 1848; "У Бога за дверми лежала сокира..."); окремо наголосив на грубоцях і закритості в спілкуванні уральських козаків (запис у щоденнику 12 липня 1857 р.).

В окремих поезіях Шевченко відтворив повністю або частково український весільний обряд: покривання голови молодої, відкриття воріт дівчиною на знак згоди на шлюб, троїсті музики, обмін хлібом, дарування рушників, приготування короваю ("Наймичка", "Рано-вранці новобранці...", "Сотник"). Митець так само переказував і поховальний обряд: козацький звичай покривання очей померлого китаюкою, читання сорокоуста за померлим, звичай саджати дерева над могилою померлого ("Причинна", "Ой не п'ються пива-меди...") або на спомин чи на знак відсутності дорогих людей ("Ой три шляхи широкії...", "Подражаніє Едуарду Сові"), обряд освячення пасок ("Гайдамаки") та ін. Критик спостеріг, що із народного побуту поет згадував ще одну національну особливість – звичай залишати на сволоку написи (вказівка на давній український звичай вирізати на ньому рядок із молитви, ім'я того, хто збудував хату, рік її спорудження).

Отже, докладно дослідивши концепцію М. Сумцова, зробимо загальні **висновки**. Науковець підкреслив, що у "Кобзарі" 1840 р. помітне захоплення романтичною тематикою, що на початку XIX ст. спонукала світову громадськість звернути увагу на усну поезію та численні перекази, підштовхнула до студій народного побуту. Зібраний М. Сумцовим фактаж показує, що поет був докладно обізнаний з народною лірикою, знав її не лише з усної традиції, але й з тогочасних збірників М. Максимовича, М. Маркевича, П. Лукашевича та ін. Також учений зауважив, що, незважаючи на романтичну рамку творів раннього періоду, Шевченко запропонував нові політичні та суспільні теми, залучив і посилив національну проблематику. Дослідник від-

значив, що митець умів у відповідному місці використати потрібний мотив чи образ народної лірики, тобто переробляв або стилізував його своєму доробку, а впливи / паралелі у він вважав службовим матеріалом оригінальних Шевченкових творів.

Таким чином, М. Сумцов, порушивши вивчення фольклорних-етнографічних елементів у творах Шевченка, акумулював спостереження і факти (хоча вони подекуди були надто загальними) для майбутніх наукових досліджень (згодом з'явилися друком монографії О. Багрія та Ф. Колесси, академічні коментарі до "Повних зібрання творів"). Очевидно, що вчений усвідомлював, що аналіз тем і мотивів українських народних пісень та дум, їх поетики (образної системи, стилістичних фігур), якими послуговувався митець, далеко не вичерпують того огрому усної лірики, що впливала на його оригінальний стиль (тут слід назвати й залучення легенд, переказів, казок, приказок і прислів'їв). Спроби М. Сумцова відшукати в Шевченковій творчості конкретні фольклорні традиції засвідчили наукову розробку теми, адже вчений осмислював її як окрему проблему літературознавства, деякі з домінант його концепції "Оригінальна Шевченкова творчість і фольклорна традиція" залишаються актуальними й нині.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецький О. Шляхи розвитку дожовтневого українського літературознавства / О. Білецький // Зібрання творів : у 5 т. – К. : Наук. думка, 1965. – Т. 2. – С. 72–110.
2. Галка Иер. (Костомаров Н.) Обзор сочинений, писанных на малороссийском языке / И. Галка // Молодик на 1844 год, украинский литературный сборник, издаваемый И. Бецким. – Х. : В университетской типографии, 1843. – Ч. 3. – С. 157–185.
3. Івакін Ю. Шевченко і фольклор / Ю. Івакін // Шевченкознавство: підсумки і проблеми. – К. : Наук. думка, 1974. – С. 348–383.
4. Калинчук А. Микола Сумцов: Тарас Шевченко і літературні паралелі / А. Калинчук // Шевченкознавчі студії. – 2018. – Вип. 21. – С. 192–203.
5. Колесса Ф. Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка / Ф. Колесса // Фольклористичні праці / Ф. Колесса – К. : Наук. думка, 1970. – С. 172–326.
6. Нахлік Є. Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики / Є. Нахлік. – Л. : Львів. відділення Ін-ту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ. – 567 с.
7. Росовецький С. Фольклор словесний і Шевченко / С. Росовецький // Шевченківська енциклопедія. – К. : Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, 2015. – Т. 6. – С. 527–536.

8. Росовецький С. Шевченко і фольклор / С. Росовецький. – К. : Критика, 2015. – 480 с.
9. Сумцов Н. Ф. [Автобіографія] / Н. Ф. Сумцов // Історико-філол. факультет Харк. ун-та за перші 100 лет его сущест­во­ван­ня (1805–1905). – Х. : Типографія А. Дарре, 1908. – С. 104–110.
10. Сумцов М. Ф. Вага і краса української народної поезії / М. Ф. Сумцов. – Черкаси : Сіяч, 1917. – 64 с.
11. Сумцов Н. Ф. Любимые народные песни Т. Г. Шевченко / Н. Ф. Сумцов // Украинская жизнь. – 1914. – № 2. – С. 18–23.
12. Сумцов Н. Ф. О мотивах поэзии Т. Г. Шевченко / Н. Ф. Сумцов // Киевская старина. – 1898. – Т. 60. – № 2. – С. 210–228.
13. Сумцов Н. Ф. Етнографізм Тараса Шевченко / Н. Ф. Сумцов // Етнографічне обозрение. – 1913. – Кн. 98–99. – № 3–4. – С. 88–102.
14. Ткаченко І. Акад. М. Сумцов і Слобожанське письменство / І. Ткаченко // Наук. зб. Харків. наук.-дослід. катедри історії України: [36.] І: Пам'яті акад. М. Сумцова. – Х., 1924. – С. 15–22.
15. Франко І. Шевченко і критики / І. Франко // Літ.-наук. вістник. – 1904. – Т. 28. – Кн. 11. – С. 116–129.
16. [Чубинский П. П., сост.] Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом : в 7 т. / П. П. Чубинский. – СПб., 1874. – Т. 5: Песни любовные, семейные, бытовые и шуточные. – 1209 с.
17. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. / Т. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 1. – 784 с.
18. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 12 т. / Т. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 2. – 784 с.

REFERENCES

1. Bilec'kyj, O. (1965). Shljahy rozvytku dozhovtneвого ukrai'ns'kogo literaturoznavstva [Ways of development of the pre-October Ukrainian literary studies]. *Bilec'kyj O. Zibrannja tvoriv: U 5 t. – Biletsky O. Collected works* (Vol. 2), (P. 72–110). K.: Naukova dumka [in Ukrainian].
2. GalkaIer. (Kostomarov N.). (1843). *Obzor sochinenij, pisannyh na malorossijskom jazyke* [Review of works written in Little Russian]. H.: V Universitetskoj tipografii [in Russian].
3. Ivakin, Ju. (1974). Shevchenko i fol'klor [Shevchenko and Folklore]. *Shevchenkoznavstvo: pidsumky i problemy – Shevchenko studies: results and problems*. K.: Naukova dumka [in Ukrainian].
4. Kalynchuk, A. (2018). Mykola Sumcov: Taras Shevchenko i literaturni paraleli [Mykola Sumtsov: Taras Shevchenko and literary parallels]. *Shevchenkoznavchi studii – Shevchenko studies studios*, 21, 192–203 [in Ukrainian].
5. Kolessa, F. (1970). Studii nad poetyčnoju tvorchistju T. Shevchenka [Studies on the poetic creativity of T. Shevchenko]. *Kolessa F. Fol'klorystychni praci – Kolesa F. Folklore works*. (pp. 172–326). K.: Naukovadumka [in Ukrainian].
6. Nahlik, Je. *Dolja – Los – Sud'ba: Shevchenko I pol's'ki ta rosij's'ki romantyky* [Destiny – Los – Destiny: Shevchenko and Polish and Russian romance]. L.: L'viv's'ke viddilennja Instytutu literatury im. T. G. Shevchenka NANU [in Ukrainian]

7. Rosovec'kyj, S. (2015). Fol'klor slovesnyji Shevchenko [Verbal Folklore and Shevchenko]. *Shevchenkivs'ka encyklopedija – Shevchenko's Encyclopedia*. (Vol. 6), (pp. 527–536). K.: Instytut literatury im. T. G. Shevchenka NANU [in Ukrainian].
8. Rosovec'kyj, S. (2015). *Shevchenko I fol'klor [Shevchenko and Folklore]*. K.: Krytyka [in Ukrainian].
9. Sumcov, N. (1908). *Avtobyohrafiya [Autobiography]*. H.: Typografija A. Darre [in Russian].
10. Sumcov, M. (1917). *Vaga I krasa ukraiins'koi narodnoi poeziii [The weight and beauty of Ukrainian folk poetry]*. Cherkasy: Sijach [in Ukrainian].
11. Sumcov, N. (1914). Ljubymye narodnye pesny T. G. Shevchenko [Favorite folk songs TG Shevchenko]. *Ukraynskaja zhyzn' – Ukrainian Life*, 2, 18–23 [in Russian].
12. Sumcov, N. (1898). O motyvah pojezzy T. G. Shevchenko [About motives of T.G. Shevchenko's poetry]. *Kyevskaja staryna – Kiev antiquities*. (Vol. 60), 2, 210–228 [in Russian].
13. Sumcov, N. (1913). Jetnografizm Tarasa Shevchenko [Taras Shevchenko's Ethnography]. *Jetnografycheskoe obozrenye – Ethnographic Review*. (Vol. 98–99), 3–4, 88–102 [in Russian].
14. Tkachenko, I. (1924). Akad. M. Sumcov i Slobozhans'ke pys'menstvo [Academician M. Sumtsov and Slobozhansky writing]. *Naukovyj zbirnyk Harkivs'koi naukovo-doslidchoi katedry istorii Ukrainy – Scientific collection of Kharkiv research research department of history of Ukraine*. (pp. 15–22). Harkiv [in Ukrainian].
15. Franko, I. (1904). Shevchenko I krytyky [Shevchenko and Critics]. *Literaturno-naukovij vistnik – Literary and scientific journal*. (Vol. 28), XI, 116–129 [in Ukrainian].
16. Chubynskyj, P. (1874). *Trudy Jenografychesko-statystycheskoj ekspedycii v Zapadnorusskij kraj, snarjazhennoj Imperatorskym russkym geografyčeskym obshhestvom: V 7 t. [Proceedings of the ethnographic-statistical expedition to the West Russian Territory, equipped with the Imperial Russian Geographical Society*. (Vol. 1-7)]. SPb [in Russian].
17. Shevchenko, T. (2001). *Povne zibrannja tvoriv: U 12 t. [A complete collection of works]*. (Vol. 1-12). K.: Naukova dumka [in Ukrainian].
18. Shevchenko, T. (2001). *Povne zibrannja tvoriv: U 12 t. [A complete collection of works]*. (Vol. 1-12). K.: Naukova dumka [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 20.09.18

A. Kalynchuk, Senior Research Fellow
Taras Shevchenko Institute of Literature
of the National Academy of Sciences of Ukraine

FOLKLORE AND ETHNOGRAPHIC ELEMENTS OF SHEVCHENKO'S CREATIVITY IN THE RECEPTION OF NIKOLAI SUMTSOV

Among the little-known topic remains the theme "Original Shevchenko's creativity and folklore tradition" in the elaboration of N. Sumtsov. Reception by a scientist of folklore and ethnographic elements in the work of Shevchenko should be updated in order to thoroughly study and introduce it into the context of Shevchenko's studies, in the end of the 19th and in the beginning of the 20 centuries. The

article deals with the interpretation of the scholars' relation between Shevchenko's works and national folklore and ethnography. The contribution of N. Sumtsov to the development of the actual theme of the 19th century is traced as a separate problem of Shevchenko studies. The scientist noticed that despite the romantic framework of works of the early period Shevchenko offered new political and social themes, attracted and strengthened the national perspective. The researcher also noted that the poet was able to use the appropriate motive or the image of folk lyrics in the appropriate place which means he transforms or stylizes motives in his work. Sumtsov considered the influences / parallels in Shevchenko poetry as an official material for the creation of original works. N. Sumtsov accumulated observations and facts for future scientific research (later the monographs of A. Bahriya and F. Kolessy appeared, and academic comments to the artist's "Complete Collections"). The results of the work can be used in the preparation of general and special courses, textbooks, manuals for students, placement of encyclopedias.

Keywords: reception, folklore tradition, nationality, primary source, comparison, coincidences, folklore components, subject, motives.

УДК 821.161.2-95 Шевченко Тарас

Ю. Ковалів, д-р філол. наук, проф.
Інститут філології КНУ ім. Тараса Шевченка
profkovaliv@ukr.net

РЕЦЕПЦІЯ ТВОРЧОСТІ Т. ШЕВЧЕНКА В РАДЯНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

Висвітлено специфіку літературознавчої й літературної рецепції творчості і постаті Т. Шевченка, що постійно зазнавала смислових спотворень, призначалася адаптації поета до потреб політики компартії, позбавляла його визначальних характеристик національної й художньої ідентичності, нівелювала його світоглядні концепції. Тому грубо нехтувався досвід фахового шевченкознавства, що сформувалося на початку ХХ ст. й діяло в еміграції. Це все пояснюється страхом радянської системи перед універсумом Т. Шевченка, яка інтерпретувала його в дозованих формах. Це позначилося й на літературі "соцреалізму" (типовий приклад – драматична поема "Шевченко й Чернишевський" П. Тичини). Та всупереч партійному тлумаченню Т. Шевченка з'являлися твори, в яких він поставав в іманентному сенсі – повість "В бур'янах" С. Васильченка, нереалізований мегароман "З сім'ї геніїв" Г. Хоткевича, особливо роман "В степу безкраїм за Уралом" Зінаїди Тулуб.

Ключові слова: роман, повість, ідеологія, адаптація до системи, шевченкознавство, шевченкіана.